

**ПРІОРИТЕТИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.
АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНИХ І МІСЦЕВИХ РИНКІВ**

УДК 323.326:332.025.12

І. А. БРИЖАНЬ, А. О. ЄРМАКОВА

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

**РОЛЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ПІДТРИМКИ КЛАСТЕРІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ
РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ**

У статті розкриті основні підходи до визначення категорії «кластер» та переваги, що отримують підприємства-учасники кластеру і регіони, на території яких утворюються кластери; проаналізований досвід інших країн з питань підтримки кластерних ініціатив органами влади та запропоновані форми державної підтримки, що можуть бути використані для підвищення конкурентоспроможності Полтавської області.

The article highlights the main approaches to the definition of "cluster benefits that have the companies - members of clusters and regions in which clusters are formed; it is analyzed the experience of other countries in support of cluster initiatives by the authorities and as a result proposed forms of government support that can be used to increase the competitiveness of the Poltava region.

Ключові слова: конкурентні переваги, конкурентоспроможність, кластер, кластерні ініціативи, кластерна модель, кластерна політика, регіональний розвиток.

Вступ. Забезпечення конкурентоздатності національної економіки є основним завданням кожної держави. Але останніми роками конкурентоспроможність української економіки знижується. Так, у рейтингу Всесвітнього економічного форуму за 2009–2010 рр. Україна посіла 82-у позицію серед 133-х країн проти 72-ї у 2008 році [1]. Разом з погіршенням майже всіх макроекономічних параметрів економіки України, за інституційними складовими країна посідає найнижчі позиції.

Для подолання подальшого падіння конкурентоспроможності України об'єктивною вимогою на сучасному етапі є необхідність активізації дій українського уряду та регіональних органів влади з метою системного підвищення конкурентоспроможності шляхом стимулювання розвитку нових форм просторової організації виробництва і кооперації суб'єктів економіки країни. Застосування кластерного підходу є необхідною умовою для відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційного розвитку регіонів, досягнення високого рівня економічного розвитку та конкурентоспроможності.

Аналіз останніх джерел. Питання кластеризації економіки викликає дедалі більший інтерес як серед зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вивчення цього питання знайшло своє відображення в працях М. Портера, А. Маршалла, М. Енрайта, С. Соколенка, М. Войнаренка, Н. Волкової, К. Дудкіної та інших [2, 8]. Науковцями запропоновані різноманітні підходи щодо розвитку економіки регіону, починаючи від територіального кооперування до агломераційної економіки. У роботах вітчизняних та закордонних авторів висвітлюються проблеми організації та управління кластерами [3]; визначення конкурентних переваг та управління конкурентоспроможністю [2]; впровадження інновацій та залучення інвестицій підприємствами, що входять в кластер [2]; визначення ефективності діяльності кластерів та їх вплив на зростання внутрішнього валового продукту і економічний розвиток країни в цілому [3, 4].

Але залишається неопрацьованим в достатній мірі комплекс питань, пов'язаних з функцією державних та регіональних органів влади у формуванні і розвитку кластерів. Слід також зазначити, що дослідження вітчизняних вчених у більшості ґрунтуються на зарубіжному досвіді, що вимагає певного уточнення відповідних теоретичних аспектів для української дійсності. Серед вітчизняних економістів також немає єдності щодо змістовного аспекту визначення кластеру.

Мета статті. Метою статті є уточнення поняття кластеру, виділення та систематизація основних конкурентних переваг, що отримують підприємства-учасники кластеру, аналіз досвіду більш розвинених країн щодо підтримки кластерних ініціатив, а також виявлення шляхів застосування цього досвіду для підвищення конкурентоспроможності Полтавської області.

Основний матеріал. Поняття «кластер» походить від англійського слова «cluster» (гроно, скупчення, група, концентрація тощо) і означає об'єднання кількох однорідних елементів, які розглядаються як самостійні одиниці, що володіють певними властивостями [5]. Багато вчених-економістів у своїх дослідженнях аналізували поняття «кластер». У своїй науковій праці М. Портер охарактеризував кластер як групу географічно сусідніх, взаємозалежних компаній і пов'язаних з ними організацій, які діють у певній сфері й характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють одна одну [2]. Схоже визначення дає С. Розенфельд і зазначає, що кластер – це географічно обмежена сукупність пов'язаних фірм з активними каналами для ділових угод, інфраструктурою, трудовим ринком та послугами, яка може отримати як вигоду від загальних можливостей, так і загальні ризики [6]. Значну увагу вивченню кластеризації приділив також український економіст С. Соколенко, який визначає кластер як виробничо-комерційну мережу незалежних фірм за участю спеціалізованих робітників, установ, що генерують знання (університетів, науково-дослідницьких інститутів, венчурних компаній), посередницьких закладів (брокерів, консультантів),

державних установ, споживачів, які є ланками у виробничому ланцюзі та близькі за місцем розташування [7].

Узагальнюючи різні підходи щодо сутності кластеру, його можна визначити як групу локалізованих взаємозалежних виробничих підприємств, фірм-постачальників устаткування, матеріально-технічних ресурсів, спеціалізованих послуг, науково-дослідних інститутів, навчальних закладів та інших організацій, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного та регіону, співпрацюючи в рамках одного ланцюга доданої вартості. Тобто суттєвою частиною кластерних взаємозв'язків є саме діяльність сформованого кластером «ланцюга доданої вартості». Його функціонування дозволяє переконатись в тому, що конкурентні переваги фірм залежать від активності їх діяльності, починаючи від розробки проекту, закупки матеріалів, виготовлення продукції і логістики їх продажу та обслуговування. Оскільки багато перелічених операцій потребують широкої взаємодії з іншими фірмами-постачальниками, професійними сервісними фірмами, дистриб'юторами, покупцями та іншими структурами, географічне розміщення компаній є дуже важливим чинником для кожної ланки ланцюга доданої вартості та для їх стратегії [8, 9].

Існування ланцюга доданої вартості можна прослідкувати переважно в галузевих кластерах, оскільки відсутні чіткі територіальні межі. Діяльність таких кластерів може поширюватися далеко за межі регіону та країни. Головною метою галузевих кластерів є прагнення мінімізувати транзакційні витрати на кожному з етапів створення ланцюга доданої вартості. Саме показник доданої вартості є універсальним критерієм ефективності роботи підприємства і повинен лежати в основі його управлінської моделі. Кластерна структура виробництва дозволяє поєднувати кооперацію виробників з їх конкуренцією заради отримання більшої частини ланцюга доданої вартості [10].

Розуміння конкурентних переваг нових виробничих систем і активне формування кластерів відкриває нові перспективи динамічного економічного розвитку та успішного подолання «викликів» з боку конкурентів. Підприємства-члени кластеру можуть одержувати конкурентні переваги завдяки їх кооперації під впливом ефекту масштабу, а саме: зменшення витрат на виготовлення одиниці продукції (послуг), витрат на транспортування, спільну закупівлю та продаж, на НДДКР, підготовку та перепідготовку кадрів тощо. Кластери дозволяють створювати нові робочі місця; забезпечують доступ до інновацій, знань, «ноу-хау», інформації щодо різних аспектів діяльності; сприяють активізації залучення інвестицій, підвищенню стійкості і конкурентоспроможності підприємств [11]. Але кластери мають позитивний вплив не лише на окремі підприємства, а й на економіку регіону та країни загалом. Зокрема, на рис. 1 зображено основні конкурентні переваги, що отримують підприємства-учасники кластеру та регіон.

Кластер дозволяє сфокусувати проблеми і сильні сторони різних галузей економіки та регіонів і є ефективним інструментом створення та використання національних конкурентних переваг. Мета кластеру – підвищення рівня внутрішньої і зовнішньої конкурентоспроможності його учасників за рахунок співробітництва, наукових досліджень та інновацій, освіти, навчання і проведення спільних заходів. Саме об'єднання підприємств і організацій у кластерні системи найкращим чином сприяє зростанню ділової активності підприємницьких структур і подоланню негативних факторів, що гальмують розвиток української економіки [9, 11].

Але для того, що успішно розвиватися кластери потребують зовнішньої підтримки. Досвід розвинених країн світу підтверджує, що ключова роль у забезпеченні умов економічного розвитку, формуванні конкурентоспроможної економіки на основі кластерної моделі належить державі, яка встановлює стратегічні цілі, забезпечує ресурсну підтримку, зокрема бюджетне фінансування, податкове стимулювання, кредитування тощо. Авторами статті у табл. 1 узагальнено досвід реалізації кластерних ініціатив за кордоном [11, 12].

Таким чином, досвід багатьох передових країн підкреслює необхідність та результативність державної підтримки і стимулювання реалізації кластерних ініціатив з метою сприяння розвитку окремих галузей. Українські органи влади мають враховувати це при розробці стратегій підвищення регіональної конкурентоспроможності. Так, державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року для Полтавської області визначено наступні пріоритети регіонального розвитку:

- 1) розвиток високотехнологічного машинобудування.
- 2) розвиток високопродуктивного екологічно-чистого агропромислового виробництва.

Для забезпечення реалізації вказаних пріоритетів Полтавська область має використовувати ефективний інструмент регіонального розвитку – підтримку кластерних ініціатив.

Щодо галузі машинобудування, то в Україні Державним агентством України з інвестицій та інновацій проводиться робота щодо створення національного інноваційного кластеру «Нові машини», який планується створити у формі об'єднання низки технологічних інноваційних кластерів: «Сільськогосподарське машинобудування» (м. Мелітополь), «Ракетобудування» (м. Дніпропетровськ), «Авіабудування» (м. Запоріжжя), «Гірничне машинобудування» (м. Кривий Ріг), «Приладобудування» (м. Жовті Води, Дніпропетровська обл.), «Металургійне машинобудування» (м. Дніпропетровськ), «Інфраструктурно-інформаційний кластер» (м. Запоріжжя). У м. Мелітополь в 2009 році за участю місцевих органів самоврядування відбулося підписання договору щодо створення інноваційного технологічного кластеру «Сільськогосподарське машинобудування», що дозволить прискорити виробництво конкурентоспроможної інноваційної продукції у сфері сільськогосподарського машинобудування, яка буде споживатися не лише в країні, а й далеко за її межами [12]. Органам влади Полтавської області також доцільно ініціювати в регіоні роботу зі створення кластеру в галузі високотехнологічного машинобудування. Для цього перш за все необхідно провести інформаційно-просвітницькі

заходи з підприємствами міст Кременчука, Полтави, Лубни, Карлівки та Хорола щодо роз'яснення сутності та переваг їх співпраці в рамках кластеру. В подальшому для підтримки розвитку цієї кластерної ініціативи доцільним буде стимулювання та інвестування НДДКР для потреб промисловості, як в Фінляндії та Франції, зниження податку на інвестиції та бюджетні асигнування, як у Франції, стимулювання венчурного бізнесу як це здійснюється в Японії.

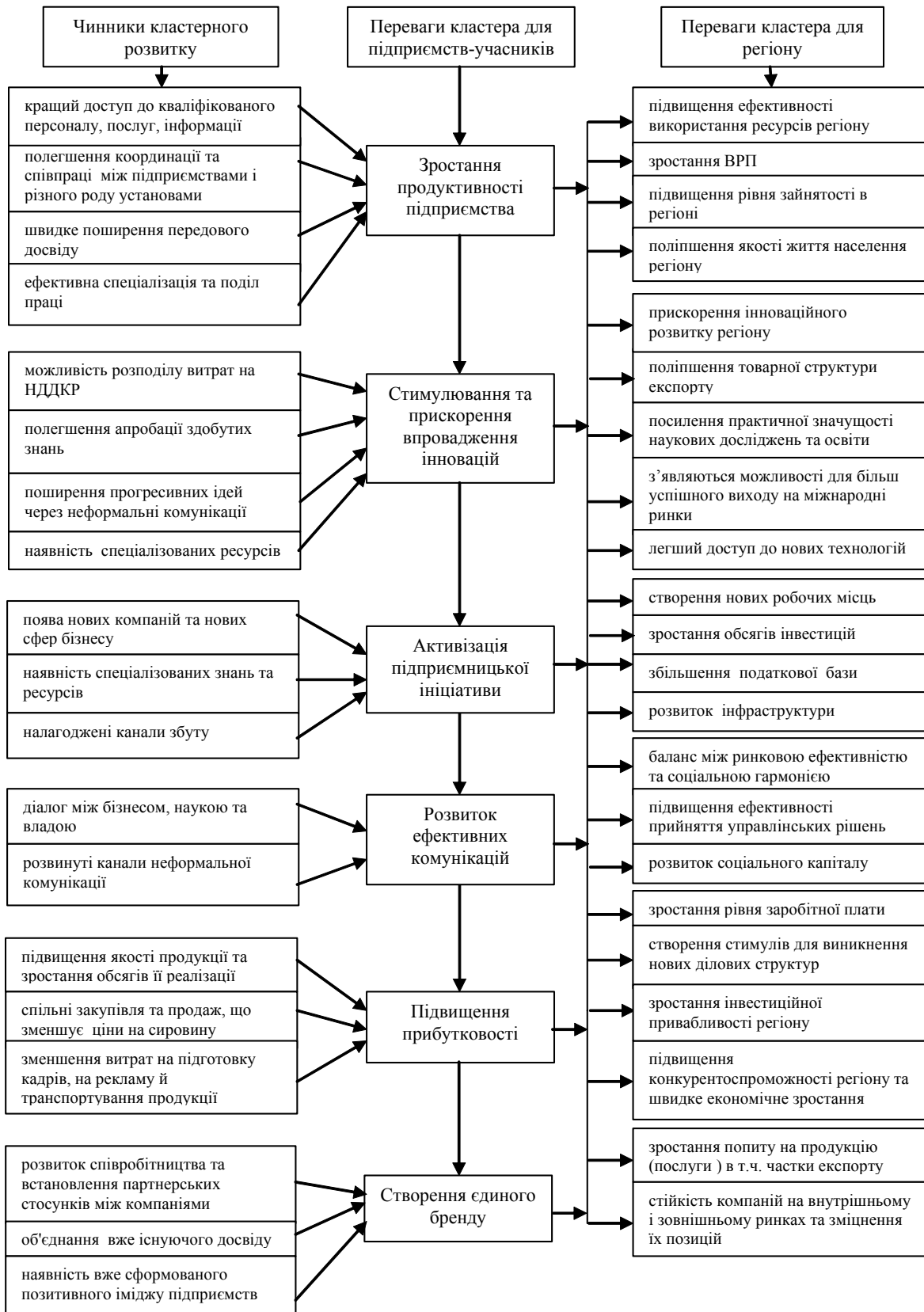

Рис. 1. Переваги взаємодії учасників кластерного об'єднання [5, 11]

Приклади успішної реалізації кластерної стратегії у світовій практиці

Країна	Напрями державної політики	Форми державної підтримки	Визначення кластеру	Найбільш відомі кластери	Стратегічні цілі кластерів
США (Північна Америка)	- підтримка окремих галузей (електроніки, інтернету тощо); - підтримка окремих університетів та дослідницьких центрів; - розвиток науково-технологічного партнерства.	- надання податкових кредитів і пільгове оподаткування підприємств, що здійснюють державні і власні програми НДДКР.	Концентрація підприємств в одному регіоні і максимальне використання природного, наукового, кадрового та інтеграційного потенціалу	Інформаційних технологій, кіно-індустріальний, автомобільний	Підвищення конкурентоспроможності в глобальному масштабі на базі переваг, заснованих на науково-технологічних досягненнях та інноваціях.
Італія (Південна Європа)	- всебічна підтримка сектора МСП; - підтримка «розширення» кластерів за державні кордони; - просування товарів власного виробництва.	- надання пільг на експорт товарів; - гарантійне покриття; - регулювання ринку праці, заохочення росту кадрового потенціалу.	Концентрація малих і середніх фірм в певній місцевості, об'єднаних в різні асоціації. Гнучка і рівноправна співпраця підприємств.	Мебельно-інтер'єрний, харчовий, легка промисловість та ін.	- експансія підприємств індустриальних округів в інші регіони для розширення господарської діяльності; - збереження конкурентоспроможності країни на глобальному ринку.
Фінляндія (Північна Європа)	- розвиток інноваційної політики; - впровадження високотехнологічного виробництва; - сприяння співпраці університетів, державних і приватних підприємств; - підтримка малого бізнесу.	- інвестування НДДКР (прямо та через спеціалізовані фонди); - допомога при реєстрації діяльності, консультації спеціалістів, надання кредитів; - заохочення внутрішньої конкуренції.	взаємодія великих, середніх і малих підприємств.	хімічний, поліграфічний, машинобудівний.	- розвиток експортних можливостей; - розробка нових продуктів та послуг; - розвиток міжнародних зв'язків кластера.
Франція (Західна Європа)	- заохочення співпраці між усіма учасниками процесу інновацій у промисловості як державних, так і приватних.	- стимулювання НДДКР для потреб промисловості; - бюджетні асигнування наукомістких видів бізнесу; - зниження податку на інвестиції в НДДКР; - цілеспрямоване регулювання інноваційної діяльності.	Концентрація підприємств навколо великої компанії.	Парфюмерно-косметичний, текстильний, харчовий та ін.	- підвищення конкурентоспроможності економіки через впровадження інновацій; - активізація місцевих технологічних та творчих секторів економіки; - залучення іноземних підприємств завдяки більшій помітності на міжнародному рівні; - заохочення розвитку та створення робочих місць.
Росія (Східна Європа)	- стимулювання розвитку і підвищення інноваційного потенціалу; - розвиток ефективних інститутів взаємодії держави та бізнесу; - розвиток соціальної та економічної інфраструктури.	- надання субсидій, пільг зі сплати податків, реструктуризації заборгованості перед бюджетами; - надання підприємствам допомоги в просуванні товарів на нові ринки, їх правова підтримка, часткове покриття маркетингових витрат.	Концентрація підприємств в одному регіоні.	Машинобудівний, металургійний, інформаційних технологій.	- створення системи взаємодії між вченими, студентами, підприємцями і державними службовцями для прискорення нововведень; - диверсифікація і збалансований розвиток господарства країни і підвищення життєвого рівня країни.
Японія (Азія)	- заохочення розвитку вузькоспеціалізованих регіонів; - залучення із-за кордону сучасних технологій.	- активна підтримка та стимулювання венчурного бізнесу та інноваційної діяльності; - створення фінансових фондів підтримки, полегшення доступу до фінансових ресурсів, можливість збільшення основного капіталу і оптимізація оподаткування.	Концентрація середніх і дрібних підприємств навколо великої компанії.	Електротехнічний, автомобільний та ін.	- розвиток ділового середовища для заохочення інвестицій; - утворення нових підприємств; - досягнення синергетичного ефекту.

Одним із важливих напрямків економічного розвитку Полтавської області є сільськогосподарське виробництво та агропереробна промисловість, тому для підвищення конкурентоспроможності регіону

важливим є підтримка ідеї створення регіонального агропромислового кластеру з виробництва екологічно чистої продукції. У Кам'янець-Подільському районі при активному сприянні місцевої влади вже давно створена і функціонує подібна кластерна структура – ГО «Екокласт «Зелені Товари», що значно укріпило бренд міста [12]. В Полтавській області вже розпочато роботу щодо об'єднання сільськогосподарських підприємств в кластер «Продукти. Інновації. Здоров'я», основною метою якого буде виробництво якісних продуктів еко- і дитячого призначення. Але органи влади мають більш активно підтримувати цю кластерну ініціативу, тому що її реалізація буде сприяти зміцненню конкурентоспроможності компаній агропродовольчого комплексу і як наслідок, розвитку активності та зайнятості в цьому важливому секторі економіки Полтавської області і України. Розвиток високопродуктивного екологічно чистого агропромислового виробництва в Полтавському регіоні можливий за рахунок надання пільг на експорт, що вже давно використовується для розвитку італійської економіки, заохочення внутрішньої конкуренції, як в Фінляндії, надання виробникам допомоги в просуванні товарів на нові ринки, як в Росії.

Висновок. Підтримка кластерних ініціатив являється важливою умовою розвитку регіонів України, тому що функціонування кластеру надає можливості для ефективної інноваційної діяльності, концентрації капіталу під масштабні проекти, переозброєння виробництв, інвестиційної активності, підвищення рейтингу регіону, стабілізації та розширення ринків збуту, вирішення соціальних проблем території.

Але для створення та ефективної діяльності кластерів необхідним є заохочення і підтримка такого процесу з боку органів влади, що полягає в організації сприятливого ділового, інноваційного та інституціонального середовища. Ключова роль уряду полягає у створенні можливостей для розвитку кластерів шляхом надання прямого доступу до фінансування або через створення відповідних структур, розробки планів стратегічних дій та підготовки мотивованих і кваліфікованих державних службовців.

Література

1. Звіт про конкурентоспроможність України 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/docs/Competitiveness_report_2010_ua.pdf.
2. Коваленко Н.М. Теоретичні підходи зарубіжних та українських учених до визначення поняття «кластер» / Н.М. Коваленко // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1 (5). – С. 11–19.
3. Череп А.В. Роль державних органів влади у формуванні кластерів та їх вплив на розвиток регіонів / А.В. Череп // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – 2010. – № 94. – С. 146–153.
4. Саух І.В. Методологічні підходи до формування кластерної моделі регіонального розвитку / І.В. Саух Електронне // Житомирський державний університет ім. І. Франка. – 2009. – 7 с [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09sivmrr.pdf.
5. Єрмакова О.А. Роль кластерів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності регіону / О.А. Єрмакова // Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Одеса [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/eprom/2009_48/st_48_12.pdf.
6. Ульяновченко Ю.О. Концептуальні підходи до державного регулювання розвитку кластерів [Електронний ресурс] / Ульяновченко Ю.О. – Режим доступу : <http://195.5.41.214/e-book/apdu/2010-2/doc/2/16.pdf>.
7. Іванов Ю. Б. Оцінка стійкості регіональних кластерних структур в аспекті їх ресурсного потенціалу / Ю.Б. Іванов, А.Д. Олійник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2009. – С. 101–111. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/15_35.pdf.
8. Ковальська Л.Л. Сутнісна характеристика регіонального логістичного кластеру / Л.Л. Ковальська, А.О. Хлопук // Економічний форум. – 2011. – 5 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_2/20.pdf.
9. Блог С. Соколенко. Інноваційні кластери – механізм підвищення конкурентоспроможності регіону [Електронний ресурс] / Блог С. – Режим доступу : <http://ucluster.org/sokolenko/2008/07/innovacijny-klasteru-mexanzm-pidvyshhenya-konkurentospromozhnosti-regionu/>.
10. Рибчинська Л.А. Оцінка кластероутворюючого потенціалу регіону / Л.А. Рибчинська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6. – Т. 1. – С. 50–55. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2009_6_1/050-055.pdf.
11. Брижань І.А. Стан та перспективи реалізації кластерної стратегії економічного розвитку регіонів України / І.А. Брижань, А.О. Єрмакова // Збірник магістерських наукових праць фінансово-економічного факультету. – Полтава : ПолНТУ, 2011. – С. 284–292.
12. Проект «Сприяння економічному розвитку та зайнятості» // Передовий досвід розвитку кластерів. – К., 2009. – 68 с [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://eer.org.ua/page/clusters_development/uk/.

Надійшла 11.12.2011; рецензент: д. е. н. Птащенко Л. О.